

Олег БАГАН, політолог, есеїст (м. Дрогобич)

ЧОРНОМОРСЬКИЙ ВЕКТОР УКРАЇНСЬКОЇ ГЕОПОЛІТИКИ

Українська модерна держава ХХ ст. постала у 1917–1920 роках як «відлам» південно-західної околиці Російської імперії і її природною основою тоді стала берегова лінія Чорного моря (з охопленням берегів Азовського моря) від Таганрога до Білгорода-Дністровського. У бурхливих подіях війни за збереження незалежності Українська Народна Республіка спочатку втратила Крим (1919), а згодом була поглинута більшовицькою Росією цілком і надалі існувала у формі фальшивої суверенності як УССР. Крим у той час належав Російській Советській Федеративній Соціалістичній Республіці (до 1958 року, коли він був прилучений до УССР). Але навіть у такій «обрізній» конфігурації українська маріонеткова державність (вже без Таганрога, але з отриманою в ході Другої світової війни Південною Бессарабією (Буджаком), що наблизило її до гирла Дунаю) виразно маніфестувала свою геополітичну націленість на південь, до Чорного моря і великою мірою розвивалася як велика морська держава. На чорноморському узбережжі виросли великі портові міста: Одеса, Миколаїв, Херсон, Маріуполь, Севастополь. В Україні потужно розвивається кораблебудування. Південні області України стають великим і вагомим аграрним простором, який суттєво збагачує економіку країни. У свідомість українства міцно увиходить почуття прив'язаності до Чорного моря, поступово плекається культурно-історична візія прадавності орієнтації України на Середземноморський простір: науково вивчається й популяризується історична тема причорноморських давньогрецьких міст-держав, від яких бере свій початок історія цивілізації на теренах України тощо.

У 1991 році розпадається ССРСР і Україна отримує самостійність. У здобутих кордонах вона явно виглядає як **ключова чорноморська держава**. У 1992 році створюється міжнародна організація Чорноморське економічне співробітництво і Україна стає її членом. Від 1998 р. її назва змінилася: Організація чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС). До неї увійшли Туреччина (як ініціатор), Албанія, Азербайджан, Болгарія, Вірменія, Греція, Грузія, Молдова, Російська Федерація, Румунія, Сербія. Секретаріат Організації розташований в Стамбулі, були створені чорноморська парламентська асамблея, інвестиційний банк, багатонаціональний військово-морський корпус, літній університет і центр політичних досліджень. «Уперше в історії різні береги Чорного моря, – пише американський до-

слідник Чарльз Кінг, – зібрани разом не завоювання чи комерція, а намір політичних лідерів сформувати безпечне й взаємовигідне середовище, в центрі якого мало стояти море»¹. Однак скоро інтерес до розвитку цього міжнародного проєкту впав, всі його плани залишилися на рівні початковості, політичні еліти країн-учасниць збайдужіли до нього. Великою мірою це було наслідком саботажної поведінки Москви, яка тихо блокувала будь-який ефективний розвиток цієї Організації. Фактично вона «затухла» через власну бездіяльність.

Ось як про це підсумував той же дослідник: «В інших сферах крім екології, реалізувати початкові масштабні задуми ОЧЕС не вдалося. Насправді якийсь єдиний чорноморський регіон у політичному чи економічному сенсі розгледіти дуже важко. Торгівельний оборот якоїсь причорноморської країни з партнерами по ОЧЕС становить в середньому лише 12 відсотків загального обсягу її торгівлі. Літаки національних авіакомпаній, імовірно, літатимуть до Європи та Північної Америки, ніж з однієї чорноморської столиці до іншої...»

Причини проблем ОЧЕС зрозуміти неважко. Регіональне об'єднання, в яке входять Туреччина, Росія і Греція – три великі держави з різними інтересами і цілями, приречене пробуксувати. Всі ці важливі держави мають осібне бачення своєї зовнішньополітичної ролі в чорноморському регіоні, але жодна не має достатньо коштів, аби фінансувати програми, які втілять це бачення у життя. До того ж ОЧЕС виникла не так в результаті щирої віри в регіональну співпрацю, як завдяки збігові певних геополітичних інтересів...

Жоден політик у причорноморських країнах не вірить, що ОЧЕС має або може замінити членство у справді важливих регіональних об'єднаннях – НАТО чи ЄС»².

Вартує зауважити, що міжнародна ситуація у Чорному морі кардинально змінилася після розгортання російсько-української війни в 2014 році, але про це – далі.

На жаль, на початку 1990-х років в Україні реально у владі панували постсовєтські, компрадорські, космополітичні еліти, які занедбали її розвиток як могутньої морської держави: занепадають і розкрадаються кораблебудівні заводи, торгівля морем часто має суто злочинський, незаконний характер, внаслідок чого збагачуються приватні мафіозні клани, а не держава. Свідченням цього стали і перерозподіл совєтського чорноморського флоту на користь Росії, і передача їй великої військово-морської бази в Севастополі тощо. У великих містах Південної України фактично вгніздується антиукраїнська суспільна верства, яка захоплює важливі кластери міського життя, в них наступає повсюдна русифікація (яскравий приклад – майже нескінченна володарювання в Одесі проросійського міського голови Труханова). Це ніби «відтинає» незалежну Україну від моря. Південний вектор розвитку країни суттєво слабшає.

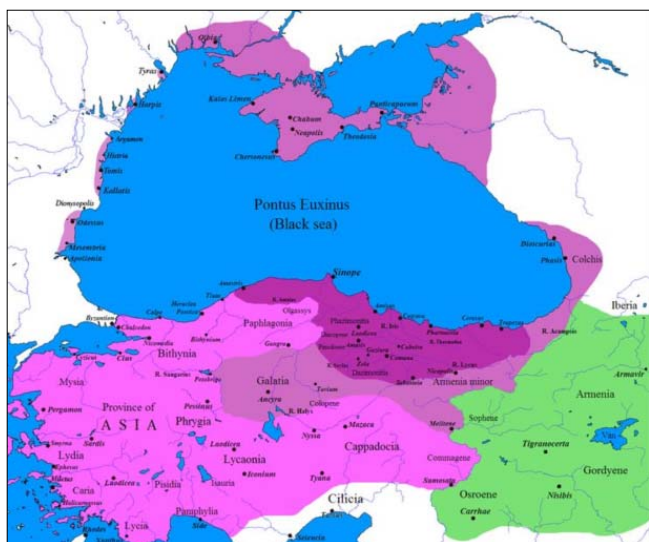
У 2014 році Росія захоплює Крим. Тоді ж від України шляхом гібридної війни «відрізається» частина Донбасу. Внаслідок цих подій вага України як чорноморської держави слабшає. Ця ситуація ще більше погіршується в ході теперішньої російсько-української війни, коли Росія додатково окупує великі терени Донецької, Запорізької, Херсонської областей. Усе це ґрунтовно послаблює українські позиції в Чорноморському просторі.

І все-таки українська геостратегія підказує, що українські національні інтереси лежать передусім на півдні, в зоні Чорного моря. Далі пояснемо, чому.

1. Історичний екскурс

Щоб глибше зрозуміти геополітичну проблему Чорного моря в сучасності, вартує заглянути бодай побіжно в історію цього макрорегіону. Простір Північного Середземномор'я, як можна визначити Чорноморський басейн, завжди був органічно пов'язаний із господарським, торговельним, культурним, цивілізаційним життям народів власне Середземномор'я. Підтвердженням цього є активна колонізація давніми еллінами усього узбережжя Чорного моря ще у VII–VI ст. до н. е. і включення всіх народів Чорномор'я до орбіти Еллінської цивілізації, більшою чи меншою мірою. Тоді Крим із кількома великими полісами та широким розселенням еллінів був такою собі «платформною еллінізму» (Боспорське царство), культурні промені від якої розходилися всією Понтидою (назва Північного Причорномор'я). Елліни, які густо розселилися в гирлах рік Тирас (Дністер), Гіпаніс (Південний Буг), Бористен (Дніпро), Танаїс (Дон), перетворюють ці ріки на артерії «перекидання» у скіфський простір своєї культури та ремісничих виробів. Так відбувається духово-ментальний *синтез скіфо-еллінізму* (Є.Маланюк).

У I ст. до н. е. Понтійське царство із центром в Східній Анатолії (столиця – Синоп), яке творило собою синтез давніх греків та іранців (нащадків перської цивілізації), за правителя Мітрідата VI Євпатора об'єднало майже все узбережжя довкола Чорного моря, задомінувало на півострові Мала Азія і склало конкуренцію Римові у боротьбі за Східне Середземномор'я. Цей історичний факт говорить про те, що басейн Чорного моря мав сталі геополітичне тяжіння до провадження своєї окремої лінії в міжнародній політиці.

Держава Мітрідата VI Євпатора

Хоча загальні геополітичні обставини надалі не сприяли тому, аби народи й держави басейну Чорного моря могли об'єднатися (руїнницькі напади степових кочівників – сарматів, аланів, гуннів, булгарів, мадярів, хозарів, печенігів, половців), у цьому макрорегіоні постійно тривали процеси до консолідації. Наступним історичним прикладом великого геополітичного об'єднання в просторі Чорного моря став факт існування Кримського ханства протягом XV–XVIII ст., яке охоплювало своєю владою територію від Буджака до Кубані.

Кримське ханство у XVIII ст.

Від XVI ст. Кримське ханство стало васалом Османської імперії, яка щойно недавно завоювала Константинополь. Відтак надовго Чорне море стало «внутрішнім озером» для османів, хоча сутність володарювання кримських татарів на його берегах не змінилася: татари масово постачали в Середземноморський світ зерно і рабів. «Чорне море, – пише сучасний американський дослідник Чарльз Кінг, – посідає особливе місце в османській уяві. Його фактично вважали окремим султанським володінням, що сусідило на півдні з Анатолією, а на півночі – з «Детш-і Кипчаком» – розлогим «Кипчацьким степом», який слугував буфером між морем і поляками та московитами на півночі»³.

Український геополітик Юрій Липа так писав про геостратегічне значення Північного причорномор'я:

«Україна – це склепіння довкола Чорного моря, склепіння, що має й свій ключ, і свої пункти опертя, і свій геополітичний зміст.

Склепіння – це живий організм, і всякі експерименти, стрими й спроби заламання його відбиває цей організм, навіть підсвідомо, зі згубою для напасника»⁴.

При цьому Ю.Липа наводив думку географа Степана Рудницького:

«Всі головні ріки України стремлять концентрично до Чорного моря і розгалужуються до нутра України променясто, неначе велетенський віяв. Такий уклад рік України посполу з фактом, що Чорне море – се одинока добра природна границя України, привневолюють з природписною конечністю нашу вітчизну шукати головної політично-географічної підпори на Чорноморському побережжі»⁵.

Оволодіння Московією спочатку Лівобережною Україною (1709 рік), а потім всім простором Причорномор'я (до кінця XVIII ст.) позбавило нашу націю й головної географічної опори, й безпеки в тому сенсі, що вся берегова

лінія Чорномор'я опинилася у ворожих руках. Українська нація виявилася ніби відкритою своїм лоном до ворожих дій: лише надзвичайний консерватизм українського села, яке вперто зберігало свою етнічну органічність, врятувала тоді ситуацію, яка була просто смертельною. Саме оволодіння Північним Причорномор'ям дало геополітичні підстави до розмаху Російської імперії від того ж кінця XVI-II ст. і перетворення її на супердержаву, яка контролювала весь простір Східної Європи. Інакше кажучи, Росія використала ті геополітичні можливості, якими мала скористатися Україна, якби могла зміцнити власну державність.

Протягом великої частини XIX ст. Чорне море було «внутрішнім озером» для двох імперій – Російської та Османської. Це дозволило Росії повести свою загарбницьку політику на Кавказі й Закавказзі. Успіх на цьому напрямку ще більше посилив імперію і перевів її інтереси на Близький Схід та в Середню Азію. Так Росія зробилася *планетарною державою*, оскільки вела свою геополітичну гру в віддалених на тисячі кілометрів регіонах: в Афганістані, на Далекому Сході, на Балтиці, на Балканах тощо. Ця геополітична перевага надавала дивовижної сили й російській етнічності, і російській культурі, які на повній розмах асимілювали покорені народи. Ця інерція русифікації зберігалася до кінця совєтської доби в Росії.

Отже, перший історіософський висновок: *Чорне море є зручним геополітичним плацдармом для розгортання широкої експансії. Його простір є вирішальним для створення геополітичної переваги в Східній Європі. Тому для основоположного зміцнення України як держави першим принципом є: здобуття геостратегічної переваги в просторі Чорного моря.*

2. Сучасна ситуація

Головною перешкодою для розвитку України як великої морської держави і створення безпечної зони на Чорному морі є нинішня Російська Федерація, сиріч імперія. Саме Росія заблокувала своєю пасивно-деструктивною політикою позитивний розвиток організації Чорноморської економічної співпраці від початку 1990-х рр. і тим самим не дозволила перетворити простір Чорномор'я у перспективний макрорегіон. Нинішні агресивно-військові дії Російської Федерації в Україні ще глибше й кардинальніше витворили велику зону нестабільності в цьому просторі.

У політичній сфері України й поза Україною багато говориться про можливий розкол і подальший розпад Росії внаслідок російсько-української війни. Головний аргумент для цього політики й політологи бачать в багатонаціональному складі російської держави і її федеративності. Висловлюються сподівання, що колись покорені Московією народи повстануть, серед них почнуться активні процеси національно-культурного відродження і, як наслідок, ці народи розпочнуть рух до самостійності. Однак, на наш погляд, такі сподівання є великими перебільшеннями. Подамо кілька тверезих розрахунків щодо суспільно-політичних і геополітичних реалій в самій Росії.

Російська Федерація складається із кількох десятків автономних республік, країв і областей, які формуються із трьох основних груп неросійських народів, які історично були покорені й суттєво асимілювані імперією. Перша велика група – *угро-фінські народи*, які розселені в основному в північно-західній частині Російської Федерації і розмовляють спорідненими мовами угро-фінської мовної сім'ї і яких колись масово асимілювала Московія, фактично їхній генотип увійшов у тканину російської нації. Усього

цедесь 15 народів (цифра приблизна, бо одні з них діляться на дві або й три народності, а інші мають всього по кілька сотень представників, тож їх важко назвати «народами»). Загальна чисельність угро-фінів становить приближно **2,6 млн. люд.** З них найбільшими є *мордвини* (мокса й ерзя) (850 тис.), *удмурти* (640 тис.), *марійці* (600 тис.), *комі-зірянни* (290 тис.), *комі-пермяки* (120 тис.). Решта – це малочисельні народності, які просто губляться серед російського моря. Всі ці народи не мають державницьких традицій, не мають героїчної історії і не мають міцного націоналізму у свідомості й вихованні. Відсутня у них і модерна національна культура, яка б берегла й розвивала ці народи для плекання їхньої міжнародної конкурентності. Часто вони є меншістю у своїх автономних республіках. Усе це перетворює всі угро-фінські народи Росії на м'яку, безвольну, легко асимілювану суспільну масу, якою зручно може маніпулювати російська державна бюрократія й адміністрація. Тож можемо цілком зняти ці народи із рахунку тих сил, які б потенційно могли включитися в руйнування Російської імперії.

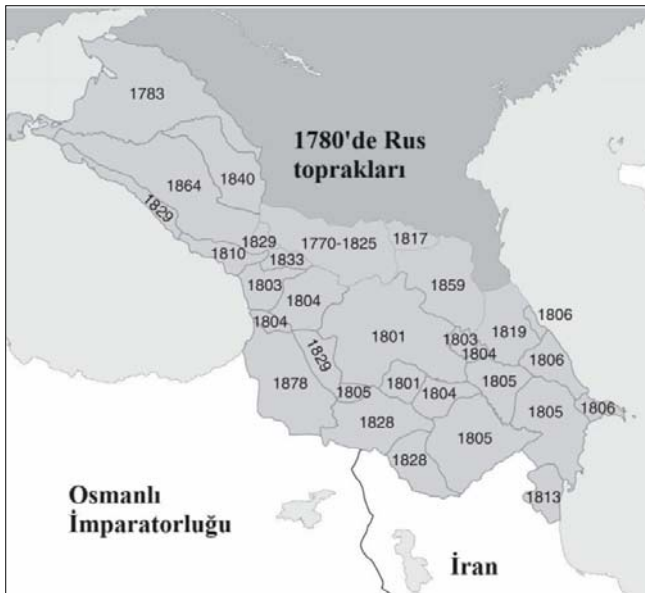
Друга група неросійських етносів – *тюркські народи*. Вони виглядають набагато «солідніше»: всього налічують **11 млн.** і розселені вони дуже широко – від долини Волги і гір Кавказу до глибин Сибіру і окраїн Далекого Сходу (Саха-Якутія). Найбільші з них: *татари* (6,5 млн.), *башикири* (1,7 млн.), *чуваши* (1,5 млн.), *якути* (500 тис.), *кумики* в Дегестані (550 тис.), два кавказькі народи – *карачаївці* (350 тис.) і *балкарці* (120 тис.), дегестанські *ногайці* (110 тис.), *тувінці* (270 тис.). Однак вадою більшості з цих народів є те, що всі вони перебувають у домодерному стані, тобто в них відсутні чисельні й якісні освічені й культурні еліти, їхні суспільства не охоплені належними технологічними процесами модернізації, у них нема великих міст, які б розвивали динамічну, експансивну свідомість, тощо. Деякі з них (чуваши, якути та багато менших народностей) є ще й дуже русифікованими, зокрема й на ментальному, не тільки мовно-культурному, рівні, тобто в масі своїй нездатними до опору Росії і російськості. До того ж, тюркські народи не зберігають між собою глибших і ширших ідейно-політичних та культурних комунікацій. Єдиним великим етносом серед тюрків є татари, у них є чисельна й освічена інтелігенція, проте одна біда: навіть у себе в Татарстані татари становлять лише 50 відсотків людної, кілька мільйонів з них розселені в російських областях вздовж Волги, а це, плюс відсутність у Татарстану кордонів із зовнішніми країнами (довкола нього – лише Росія!), перетворює зусилля татарів до самостійності на велику ілюзію. А ще можемо додати до цих прикрошів і те, що татарська політично-бюрократична еліта є однією з найкорумпованіших і антинаціональних в Росії. Тож сподіватися на якусь «повстання тюрків» проти імперії – годі.

І третя група неросійських народів – *кавказці*. На відміну від двох перших груп народів, всі кавказьці майже на 100 % зберегли свою ідентичність. Вони проживають компактно й зберігають певний рівень солідарності. Деякі кавказькі автономні республіки межують із незалежними державами (Грузією і Азербайджаном), а це дає їм змогу комунікувати із вільним світом (хоч і обмежено, адже Кавказький стрімкий гірський хребет цьому дуже перешкоджає). Їхня загальна чисельність становить понад **7 млн. люд.** З них *черкесів* є 700 тис., *кабардинців* – 550 тис., *адигейців* – 120 тис. (ці три народи фактично творять одну націю *адигів*), *осетини*, або алани налічують 500 тис., *чеченці* – 1,5 млн., *інгуші* – 500 тис., чотири дагестанські народи: *аварці* (1 млн.), *лакці* (200 тис.), *лезгінни* (400 тис.),

дапрінці (500 тис.); решта – дрібні народності чисельністю від 1-ї до 10-ти тис. (до всіх них ще додаються три тюркські кавказькі народи: кумики, карачаївці і балкарці, про яких сказано вище).

Nota bene. Вартує пам'ятати, що за століття своєї взаємодії із малими покореними народами росіяни виробили в собі низку вдалих психологічних практик, способів поведінки, за допомогою яких їм регулярно вдається асимілювати ці народи, утримувати їх у стані маргіналізованості, соціальних анклавів, плекати серед них почуття меншовартості, вторинності. І головне, росіяни вміють працювати із елітами цих народів, робити з них вірних слуг імперії. Тому на сьогодні дуже важливо, щоб у середовищі малих народів відбувалися процеси долання цих російських пасток, інакше вони й надалі будуть відступати перед російською імперською лавиною.

Отже, Кавказький макрорегіон є найбільш важливим і потенційно активним у плані набування процесів дезинтеграції імперії. Саме на цей макрорегіон мають бути спрямовані зусилля до його «розворушення» й України, і тих держав, які бажають стабільності Чорноморському просторові. Однак у кавказьких народів є низка характеристик, які стоять на заваді їхнім успішним внутрішнім процесам позитивного розвитку й визволення з-під гніту імперії.

Мапа експансії Росії на Кавказі

Перша з них – це переважно *домодерний стан* їхніх суспільств. Кавказькі народи є занадто *патріархальними*, а їхні політичні еліти – занадто скорумпованими, що закономірно з огляду на тривале перебування в рамках надзвичайно забюрократизованої і цинічної у своїх ментальних засадах Російської імперії. Відсутність у макрорегіоні повноцінних процесів індустріального й технологічного розвитку, інфраструктурних основ для широкої міжнародної торгівлі, відсутність культури великих міст, масових політичних і культурних еліт з глибокою світською свідомістю – ось головні причини загального відставання Кавказу. Якщо певні національні еліти й сформовані бодай у значущих пропорціях, то часто вони перебувають в еміграції, на Заході або в мусульманських країнах, оскільки в умовах теперішнього російського державного терору, то-

тального тиску на громадянське суспільство, підозр і нетерпимости до національних рухів вільно перебувати у своїх батьківщинах такі еліти не можуть.

Друга – це *традиційна замкнутість* всього кавказького світу, що було зумовлено двома причинами: гірським ландшафтом макрорегіону і його геополітичною відстороненістю від суміжних макрорегіонів – Передньої Азії, Чорномор'я, Анатолії, Середньої Азії. Не налагодивши постійних і якісних комунікацій із іншими цивілізаційними системами, Кавказ ніби задерев'янів у своєму традиціоналізмі, відірвався від потоків новітніх культурно-духових та інформаційно-телекомунікаційних віянь. Ця стагнаційність призводить до одноманітності ритмів суспільно-політичного розвитку макрорегіону: створення кланових структур, внутрішнього деспотизму місцевої чиновницької номенклатури і системної корупції. А це веде до передбачуваності поведінки всіх кавказьких еліт. З цього й користає Російська імперія, яка раз у раз застосовує щодо кавказьких народів свої підступні й деструктивні прийоми впливів. Яскравим прикладом цього є режим Кадірова у Чеченії-Ічкерії: російська влада, встановлюючи це дикунське правління автократа, зіграла на кількох кавказьких ментально-культурних стереотипах – *клановості, громадянської пасивності, внутрішнього деспотизму, ізоляціонізму*. І героїчна республіка, яка кілька років несамоовито боролася з імперією, «склалася» під тиранічне управління.

Третя негативна характеристика – *ісламська однобічність*. Перші дві характеристики – патріархальність і ментальна замкнутість – обумовлюють постійну й майже тотальну (окрім випадку православної Осетії-Аланії) зорієнтованість кавказьких народів на ісламський світ. При чому ця орієнтація часто має радикально-вахабітський зміст: не маючи модерної світської політичної програми дій, тобто виробленої стратегії взаємодії із європейськими націями, кавказькі політичні еліти стало шукають «єдиного спасіння» і, закономірно, знаходять його в ісламському радикалізмі як, мовляв, єдиний ефективній протидії до російського агресивного імперіалізму. І це, на перший погляд, виглядає логічно: кавказькі народи шукають підтримки там, звідки почувають якусь завзягтя, якусь співчутливість і розуміння, а в ісламізмі завзягтя і почувань солідарности багато! Проте цей напрямок пошуку є насправді рухом в глухий кут. Вахабізм (чи якась інша ідеологічна форма радикального ісламізму) завжди буде для кавказьких народів тим «тягачем», який буде тягнути їх назад, до й так добре розвинуеного у них консерватизму. А це знову буде зручним подарунком для російських політичних «пасток».

Проблемою є те, що кавказькі народи не бачать для себе перспективи саме в західному напрямку (хоча поодинокі еміграційні центри кавказьких політичних дисидентів діють на Заході). І це теж логічно. Адже за великим рахунком і Європа, і весь колективний Захід в нашу добу були байдужими до життя на Кавказі. Тут для прикладу досить назвати дві чеченські війни 1994–1996 і 1999–2009 років і сам факт постанови незалежної Чеченії-Ічкерії в 1991 р., що європейські й американські політичні еліти просто цинічно проігнорували: вони відмовилися подати руку до вго поневоленому народові, відмовилися тиснути на Росію, щоб не чинила кривавої бійні, навіть на інформаційному рівні події на Кавказі загалом висвітлювалися в світі дуже скупо. Світ відвернувся від героїчного пориву гордої нації. І це призвело до катастрофи. Однак сьогодні, коли російсько-українська війна кардинально змінила геополітичну ситуацію в Східній Європі та й на планеті, Захід

більше не повинен відвертатися від Кавказу, він заради власного блага й власної стабільності має усвідомити, що саме на Кавказі нині вирішується доля всього Чорноморського макрорегіону, доля єдиної Європи.

Виходячи із вищенаведених проблемних фактів щодо ситуації на Кавказі, вартує застерегти про таке. Весь комплекс кавказьких народів є тою єдиною геополітичною силою, своєрідним «геополітичним важелем», який може **розхитати** Російську імперію (всі інші національні рухи на теренах Російської Федерації, як ми бачимо, не спроможні ані до ефективного власного розвитку, ані до якихось наступальних дій в російському просторі). Для посилення цього «важеля» потрібно якнаймаксимальніше включити його у взаємодію із Чорноморським простором. На це мають бути спрямовані всі зусилля свідомих політичних еліт чорноморських країн, а ширше – еліт демократичного Заходу, бо об'єктивно цивілізаційне розворушення Кавказу, розбудження національних рухів в цьому макрорегіоні, досягнення стабільності в Чорноморському просторі є найважливішою гарантією всеєвропейської стабільності. Тому якраз консолідація Чорноморського макрорегіону як геополітичної єдності може стати передумовою для «розморозження» Кавказу. Глибші політичні, торговельно-економічні, інформаційні та культурні взаємодії із кавказькими народами якраз могли б стати тими «каналами», через які на Кавказ пішли б імпульси і впливи, які б поступово **видозмінювали** традиційні кавказьку патріархальність, ізольованість та однобічну зорієнтованість на ісламизм. Кавказькі еліти мали б отримати **альтернативу** у плані усвідомлення своєї глобальної перспективи: тільки у взаємодії із всіма чорноморськими державами і націями Кавказ може розв'язати дві головні задачі свого цивілізаційного поступу – отримати **імпульси до модернізації** і водночас здобути **органічність** для свого розвитку в тому сенсі, що Чорномор'я є якраз тим традиційним цивілізаційним простором, який відповідає кавказьким ментальним, соціально-комунікативним, інтелектуальним потребам.

Історично Кавказ творив собою окрему цивілізацію ще від найдавніших часів. Тож і тепер треба подбати про те, аби в цьому макрорегіоні розпочалися процеси до творення окремої цивілізаційної основи. Насамперед геостратегічно треба запобігти тому, аби Кавказ і надалі дрейфував у бік до південної великої мусульманської цивілізації, як це поволи триває зараз. Навпаки він має відчувати свою давню орієнтацію на Чорне море і бачити у стратегічній спів дії собі Балкани. Якраз ці дві – західна і східна – геополітичні «опори» визначали самотність чорноморського простору в античний період.

3. Які кроки потрібні?

Україна повинна взяти на себе ініціативу у розбудові комплексної роботи із Кавказом як надскладним і надважливим макрорегіоном Чорномор'я. Для цього насамперед потрібно реалізувати два насущні проекти:

- створити у Києві **Інститут Кавказу**, який би займався вивченням суспільно-політичних, геополітичних, культурологічних, економічних проблем в бутті цього макрорегіону; в Інституті мали б працювати фахівці із представників всіх народів Кавказу й українські політологи, економісти, культурологи та історики, які б готували теоретичні напрацювання з головних напрямків визначеної проблематики;

- створити у Києві **інформаційний центр** з умовною назвою «Ехо Кавказу», який би готував інформаційно-пропагандивні матеріали для спеціального інтернет-сайту чи

сайтів та ютуб-каналів, а з часом і для інтернет-телеканалу, за визначеними вище блоками проблематики; усе це мало б транслюватися на кавказький макрорегіон російською мовою (бо це єдина мова, широко зрозуміла для всіх кавказьких народів) з окремими вставками національними мовами його найчисельніших народів: адигейською (черкеською), чеченською, інгушською, карачаївською, осетинською, кумикською, аварською тощо.

Лише комплексна, послідовна, систематична інформаційно-пропагандивна та аналітична робота із Кавказом зможе «розв'язати» цей надзвичайний суспільно-політичний та ментально-цивілізаційний «клубок» розмаїтих етнічностей, закостенілих стереотипів, політичної корупції, господарської стагнації і великих упередженостей до зовнішнього світу.

4. Чорноморський/Понтійський Пакт

Розбудити серед чорноморських країн позитивні інтенції до взаємодії – це завдання складне й важке. Протягом століть всі народи макрорегіону перебували у підневільному стані (за винятком турків, які хоч і мали свою державу, проте, жили переважно в деспотичних політичних умовах). Вони з недовірою ставляться один до одного. Сьогодні вони часто мають відмінні геополітичні цілі: одні (болгари, румуни, молдаване) обрали за мету повне зближення із Європейським Союзом; інші (грузини, вірмени) мають занадто багато внутрішніх суспільно-політичних проблем, щоб спокійно думати про консолідацію макрорегіону; треті (турки, а за ними й етнічно близькі їм азербайджанці) воліють бачити себе якимось гегемоном у геополітичній зоні Східного Середземномор'я та Передньої Азії. Усіх разом глибоко турбує імперіялізм Росії, з яким вони не знають, що робити. У такій «патовій» ситуації провідну роль мала б узяти на себе Україна.

Відповідно, з кожною групою народів і країн України потрібно працювати окремо. Розділимо ці напрямки роботи.

Болгарія, Румунія і Молдова. Ці три країни мають свої особливі ментальні й геокультурні (геополітичні) комплекси, які заважають їм розвиватися в сучасності. Всі троє несуть у собі традиційну для православних народів велику дозу корупції й стагнованості, хоча за допомогою структур і соціально-виховних новаторств від ЕС поволи долають цей недолік. Водночас всі троє потребують збалансованої східної політики, тобто спільного проєкту поведінки в просторі Чорного моря.

Болгарське суспільство традиційно несе в собі великий «заряд» москвофільства, який пояснюється історичними причинами: ідеологічна та культурна допомога Російської імперії у XIX ст., коли болгарський народ змагався за свою незалежність; геополітична та військова допомога Росії під час російсько-турецької війни 1877–1878 рр., коли Болгарія здобула незалежність; посилені ідеологічні та культурні зв'язки між Росією (СРСР) і Болгарією в часи панування соціалістичних режимів у Східній Європі (1945–1990). Але при цьому болгари у своїй зовнішній політиці і на початку XX ст. (період Балканських війн), і в Першій світовій війні (1914–1918), і в Другій світовій війні (1939–1945) перебували в протистоянні Росії. Це було наслідком того, що болгарські політичні еліти раціонально розкрили імперські інтереси Росії, її зовнішньополітичний прагматизм і цинізм, який супроводжував її експансіоністську політику з метою просування до Константинополя як до заповітної мети. Ця роздвоєність болгарської політики повторюється й сьогодні: в Болгарії стало існують проросійські впливові сили, але при цьому Болгарія збройно допомагає Україні в теперішній росій-

сько-українській війні. Це не парадокс, а тверезі розрахунки політичних еліт країни.

На майбутнє Україна повинна спромогтися на послідовну й цілісну *балканську геостратегію*, яка мала б полягати в таких принципах: розпрацювання комплексу ініціатив безпезекового характеру для усунення непорозуміння між балканськими народами й суміжного витіснення Росії з цього макрорегіону, з метою поступового втягування у всебалканські проекти такої складної країни, як Сербія; вироблення програми широкої української економічної політики на Балканах і розвитку різноманітних напрямків співпраці із балканськими економіками; вироблення спеціальної політики співпраці країн долини Дунаю (Україна, Болгарія, Румунія, Сербія, Хорватія, Словаччина, Австрія) в екологічному, торгівельному, культурному та гуманітарному напрямках; випрацювання спеціальних господарсько-технологічних проєктів співпраці України й Болгарії. Внаслідок розгортання такої стратегії з боку України Болгарія поступово почала б розвертатися до Чорномор'я як до пріоритетної своєї зони глобального розвитку.

Румунське суспільство традиційно має свій набір суперечностей із Україною: історичні територіальні претензії на Буковину і в Бесарабії; візія «Великої Румунії» з включенням до складу такої держави Молдови; насторожене ставлення до українських мешканців в Румунії на теренах Мараморощини та Добруджі; водночас наростання правопопулістських настроїв у румунському суспільстві з їхніми ідеями нетерпимості й гегемонізму щодо України зокрема (і це підтвердили останні вибори в Румунії, де кандидатами на президентство було відразу кілька популярних політиків від право-популістського табору, а перемога над ними демократичного кандидата Нікушора Дана була забезпечена всього 2-а процентами голосів). І це, безумовно, виклик для України. Проте на відміну від Болгарії, в Румунії є досить тверда антимосковська налаштованість суспільства й політикуму, що теж пояснюється історично: зрада Росією румунського національно-визвольного руху у XVIII – на початку XIX ст., викриття російського гегемонізму та шовінізму в наступних історичних подіях, особливо в поведінці Росії в Молдові після приєднання її до імперії у 1812 році тощо. І з цього може геополітично скористатися Україна.

Є кілька чинників, які б могли посприяти поступовому поглибленню українсько-румунських стосунків та виходу на високий рівень співпраці. Перший – це усвідомлення політичними елітами Румунії потреби великого порозуміння з Україною в контексті суспільно-політичної ситуації в Молдові, яка є її однорідною етнічно й історично: без українського геополітичного чинника ситуація в цій країні не буде стабільною, адже Україна ніби «прикриває» Молдову зі сходу, її економічно-торгівельні шляхи ніби «огортають» Молдову відразу з трьох сторін, а присутність в Молдові бл. 500 тис. етнічних українців, особливо в північній частині країни, завжди вимагатиме української добросусідської налаштованості.

Другий чинник – це усвідомлення загрози з боку Російської імперії, що особливо підсилила нинішня жорстока російська війна в Україні. Для Росії, яка не просто прагне відновити кордони колишнього СРСР, а збудувати нову геополітичну конструкцію в Східній Європі (читай твори провідних сучасних російських геополітиків від Дугіна до Караганова!), охоплення «кліщами» Чорного моря і просування на Балкани – це першозавдання. Тому без українсько-румунського порозуміння обидвом державам загрожує пониження і катастрофа – якнайменше.

Третій чинник – це всі ті стратегічні кроки-пропозиції, які Україна в балканському напрямку має зробити щодо Болгарії (див. вище), вони абсолютно актуальні й для Румунії.

Отже, перший підсумок: *велике порозуміння із двома балканськими країнами має, з одного боку, забезпечити для України стабільність західної частини Чорномор'я, а з іншого, втягнути в чорноморську міжнародну політику такі країни, як Македонія, Сербія, посередньо – Хорватія, Албанія, Греція.*

Туреччина й Азербайджан. Туреччина – це велика й економічно могутня країна, вона теоретично найбільше зацікавлена в єдиному Чорноморському просторі. На першому плані її активнішої політиці в ньому стоять, як не дивно, перебільшені амбіції Анкари, яка прагне бути гегемоном і в Північній Африці, і на Близькому Сході, в Середній Азії та Закавказзі й навіть мріє про пантюркський об'єднаний світ. Однак при конкретних кроках зі зміцнення Чорномор'я Туреччина неодмінно буде вступати в усі перспективні проєкти в його просторі, бо за самою суттю своєю вона є чорноморською державою. Якщо до Чорномор'я потягнеться Туреччина, то її шляхом піде й Азербайджан.

Наш другий висновок: *стратегічним завданням для теперішньої української політики є налагодження якнайширших політичних та торговельно-економічних стосунків із Туреччиною.*

Грузія (Картвелія) і Вірменія. Ситуація із цими країнами важча через надзвичайно складний стан справ в середині них. Грузинське суспільство розбите, проросійські агентурні сили привнесли хаос в цінності й почування грузинів, в їхні орієнтації. За своїм геополітичним розташуванням ця країна особливо зацікавлена в розвитку й піднесенні Чорномор'я, бо вона наче відкрита на захід, до моря. Не випадково антична Колхіда (західне узбережжя Картвелії) з великими еллінськими містами Діоскуріяда та Фасос вважалася органічною частиною еллінського світу в античний період (VI ст. до н. е. – V ст. н. е. Попри нинішні виклики, в Грузії саме суспільство цієї країни є дуже окциденталізованим, демократичним за переважними настроями. На перспективу саме Грузія може стати своєрідним хабом для торгівлі країн Чорномор'я із Передньою Азією. Потрібні лише зусилля в напрямку до консолідації Чорноморського простору.

Натомість ситуація у Вірменії є набагато оптимістичнішою. Новий політичний рух на чолі із прем'єр-міністром Ніколом Пашиняном кардинально розвернув цю країну в напрямку до Заходу, а це значить – у напрямку до Чорномор'я. Від 2020 року Вірменія, нарешті, відважилася порвати із своєю кількасотрічною орієнтацією на Росію як на гаранта своєї стабільності й незалежності. Нарешті, прийшло усвідомлення, що Москва перетворила вірменську націю і країну на свого заручника. Внаслідок азербайджансько-вірменського конфлікту в Нагірному Карабаху Вірменія розчарувалася в такій проімперській міжнародній структурі, як ОДКБ, а нещодавно цілком вийшла із неї. І це був ляпас для Росії. Зараз Вірменія «заблокована» у своїх західних і східних кордонах ворожими до неї Туреччиною та Азербайджаном. Це суттєво гальмує економічний розвиток цієї країни. У Вірменії є невелика смужка кордону з Іраном, через який вона може виходити на контакти із передньоазійськими країнами. Але це важка справа, оскільки й сама іранська політика є вельми ненадійною з огляду на характер ісламського режиму, і країни Передньої Азії, потенційні економічні партнери Вірменії – Ірак, Сирія, Ліван, Кувейт – теж на цей час виглядають

вельми сумнівними щодо своїх господарських та політичних можливостей. Тож єдиний раціональний шлях розвитку Вірменії – це **західний, чорноморський**. Зараз головним завданням вірменських політичних еліт і уряду є налагодження якнайдружелюбніших стосунків із Грузією, щоб перетворити її торговельні шляхи на «сполучну ланку» із економічним простором Європейського Союзу, на дорозі до якого перебуває ще й Чорномор'я. Саме в цьому просторі можливе щасливіше майбутнє Вірменії з її багатостраждальною історичною долею. Ця нація повинна відкрити для себе нові перспективи саме у взаємодії із чорноморськими націями та державами. У такому комплексі вона сама буде підсилювати цей простір і буде отримувати очевидні користі від нього.

Наш третій висновок: **тільки посилена консолідаційна політика в Чорноморському макрорегіоні здатна позитивно вплинути на країни Закавказзя, які сьогодні зіткнулися із значними труднощами в плані збереження демократії і гармонійного національного розвитку.**

Зрозуміло, що з посиленням консолідації Чорноморського простору зросте його загальний вплив на Північний Кавказ, будь-які ініціативи в ньому будуть більшою чи меншою мірою доходити до інформаційного поля кавказьких народів. Якщо такий процес взаємодії буде інтенсивним та наполегливим, то через деякий час політичні еліти кавказьких республік РФ почнуть відчувати **опору собі** в країнах Чорномор'я насамперед. Від такого інформаційно-ціннісного діалогу, цілком можливо, почнуться видозміни в свідомості кавказьких народів, які зрозуміють, що єдиною дієвою альтернативою російському імперіалізму для них є **чорноморська консолідація**. У «форматі» Чорноморського співтовариства кавказцям легше буде включитися в процеси модернізації власних суспільств.

5. Головні форми і дії

Українські ініціативи повинні охоплювати на першому етапі широкі завдання. Передусім такі:

- Підписання усіма країнами Чорноморського простору конвенції (Чорноморського пакту) про спільне бачення зони Чорного моря як стабільної, мирної, вільної для всіх видів торгівлі і такої, що має своє геополітичне та цивілізаційно-культурне окреме значення в контексті євразійської співпраці та солідарності;
- Створення спеціальної аналітично-прогностичної програми з вивчення економічного потенціалу всіх країн Чорноморського простору, до вироблення якої мали б бути залучені кращі фахівці з усіх цих країн;
- Підписання конвенції про спільні наміри й принципи для вироблення всеохопної програми з екологічного розвитку Чорномор'я;
- Узгодження плану щорічних зустрічей на найвищому рівні представників усіх країн Чорноморського пакту, зустрічі проводити по чергову в кожній із чорноморських країн;
- Узгодження регулярних зустрічей на рівні урядів країн Чорномор'я з вироблення спільної програми дій у таких сферах: наукові комунікації, університетська взаємодія та обміни студентами, спільні культурні ініціативи, туристичні проекти, спільні культурологічні проекти у сфері археології, історії Чорномор'я, філософських дискурсів, музичної культури, етнографії, лінгвістики тощо;
- Узгодження на спеціальній зустрічі спочатку на рівні урядових експертів, потім – на рівні вищих керівників держав з вироблення єдиної програми зупинення російського імперіалізму в Чорноморському просторі;

– Узгодження на спеціальних зустрічах на рівні урядів країн Чорномор'я спільної програми у взаємодії із ключовими для Чорноморського простору геополітичними зонами: Європейським Союзом, Балканами, Закавказзям;

У геостратегічному вимірі Україна повинна подбати про посилення свого крайнього південно-західного флангу, тобто почати розбудовувати простір західної частини Одеської області (історичний Буджак – територію від Білгорода-Дністровського до Рені) в соціально-демографічному та інфраструктурно-торгівельному планах. Зараз це один із найзаядбаніших регіонів країни в національному значенні, оскільки в ньому історично українці перебувають в демографічній меншості, значні анклавні цього простору заселені болгарами, росіянами, гагаузами та молдаванами. Фактично це такий собі анклав антиукраїнства, який регулярно формує відповідні політичні середовища (не випадково саме тут Росією планувалося в 2014 році утворення «автономної республіки» з проросійським вектором). Щоб подолати це, потрібно суттєво перебудувати соціальну інфраструктуру регіону: він має перетворитися із найслабшого краю в плані національної ідентичності та господарства на *найдієвішу ланку країни на чорноморському напрямку*. Для цього Україна має глибше відчути себе *Дунайською державою*, посилити свою присутність в західній стороні Чорного моря. Тут можна згадати про заповіт славного князя Святослава: «Любо мені на Дунаї жити! У Київці» – це ж стратегічна вказівка на простір розвитку правдивої української держави!

Для цього, по-перше, треба продумати програму розбудови міста Білгорода-Дністровського як значного й історично значущого урбаністичного центру, в якому концентрувалися б відповідні освітні, культурні, політичні, громадські інституції, через які можна було б почати ідейно-виховну роботу з регіоном. По-друге, треба подумати про побудову нового великого міста, наближеного до Дунаю або й на самому Дунаї, яке б стало одночасно й великим портом для розвитку нової якості морської торгівлі, і центром демографічних змін в регіоні, які б у майбутньому повели б до переміни ідентичності його мешканців. Тобто таке місто поруч із Білгородом-Дністровським мало б прийняти в себе тисячі нових переселенців із різних українських регіонів відповідної кваліфікації. Ще перед війною в адміністрації нинішнього Президента України був план побудови такого міста на березі озера Сасик, поблизу Дунаю. І по-третє, Україна має продумати свою цілісну й концептуальну дунайську політику з тим, щоб динамізувати загальну торговельно-економічну та виробничо-господарську ситуацію в західній Одещині (Буджаку), зав'язати широку мережу контактів із країнами Дунайської долини. Така політика мала б мати й гуманітарно-туристичну складову, наприклад, передбачати відкриття спеціальних маршрутів для туристичних круїзних пароплавів Дунаєм чи проведення щорічних різноманітних фестивалів культурологічного змісту для країн дунайського простору тощо. Усе це в комплексі мало б згодом кардинально перемінити загальну ситуацію в південній політиці України, посилити її чорноморську лінію.

Посилання

¹ Кінг Ч. Історія Чорного моря. К. : Ніка-Центр, 2011. С. 297.

² Там само. С. 298-299.

³ Там само. С. 141.

⁴ Липа Ю. Чорноморська доктрина // Липа Ю. Всеукраїнська трилогія. Т. 2. К., 2007. С. 17.

⁵ Там само. С. 17.

З вересня 1914 року Легіон Українських січових стрільців у Стрию склав військову присягу на вірність Україні. Ця присяга стала першою українською військовою присягою ХХ ст., маркером усвідомленого прагнення до утвердження власної ідентичності. Із цього історичного моменту починається нова доба — доба збройного служіння українському народові.

Власне про цю та інші українські військові присяги у своїй книжці «Українські військові присяги. Історичні нариси» (Львів: Простір-М, 2026. – 160 с., іл.) розповідає Петро Костюк – голова Львівської обласної організації ВГО «Спілка офіцерів України», полковник у відставці. Варто зауважити, що автор мав причетність до напрацювання проекту Військової присяги, затвердженої Постановою Верховної Ради України від 6 грудня 1991 року. У цьому варіанті були сформульовані найважливіші на той час вимоги, що висували до військовослужбовця, та яких він повинен був неухильно дотримуватися в інтересах національної безпеки України.

Книжка Петра Костюка відкриває цікаві сторінки мілітарної історії України, сприятиме подальшому формуванню та утвердженню національних цінностей, національно-патріотичному вихованню, розвитку в суспільстві національної свідомості. Ця праця стане добрим путівником для учнів і студентів, курсантів та офіцерів вищих військових навчальних установ, учителів, викладачів, науковців, усіх, кому цікава українська мілітарна історія в контексті сьогодення України.

Микола МЕЛЬНИК,
генерал-лейтенант у відставці, один з творців
Національної гвардії України (1991–1998 рр. –
заступник Командувача НГУ), обіймав посаду
першого заступника начальника ГУР Міноборони